

AIVARAS STEPUKONIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

SKRYDIS SU IMMANUELIU WALLERSTEINU, ARBA KAIP PASAULINĖ SISTEMA PATEKO Į BLAŠKOS ZONĄ

A Flight with Immanuel Wallerstein:
The Ways in Which the Modern World System Got Itself
into the Sphere of Turbulence

SUMMARY

The article discusses the main epistemological premises on which Immanuel Wallerstein – one of the most outstanding representatives of historical social science from the second half of the twentieth century and until this day – secures his world-systems analysis. The emergence of the conflict between natural science and the humanities as two rivaling noetic cultures is characterized. The social and historical circumstances for the separation of social science into six distinct disciplines are exposed. Finally, the reasons for the critique of contemporary social science as incapable of understanding and thus explaining the complex structural changes of the modern world system are presented. The article concludes that the epistemological premises underpinning Wallerstein's world-systems theory can be understood properly only in connection with his deeply ethical attitude toward the world. Wallerstein engaged the world as a scholar with the intention of furthering the just causes of the struggle against the many global economic and cultural inequalities. He voiced the deep need for the transformation of the modern world-system into something better.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariamos pagrindinės epistemologinės prielaidos bei mokslotyrinės išvados, kuriomis Immanuelis Wallersteinas, vienas iškiliausių XX–XXI a. socialinio mokslo atstovų, grindžia savo pasaulinių sistemų analizę. Apibūdinama istorinė gamtotyros ir humanitarinių mokslų kaip dviejų nesutaikomų pažinimo kultūrų takoskyra. Atskleidžiamos faktinės tradicinių socialinės krypties mokslo šakų radimosi aplinkybės.

RAKTAŽODŽIAI: Immanuel Wallerstein, mokslotyra, epistemologija, istoriografija, metodologija.

KEYWORDS: Immanuel Wallerstein, science studies, epistemology, historiography, methodology.

Galiausiai nurodomos priežastys, kodėl šių dienų universitetinėje struktūroje vyraujantys socialinės krypties mokslo dalykai laikytini nepakankamais dabartiniam pasauliui nagrinėti ir aiškinti. Kartu išryškintos vertybinės pasaulinių sistemų analizės nuostatos, kurių branduolį sudaro gilus dorovinis įsitikinimas, jog istoriografiniais ir visuomeniniais tyrimais įgytos žinios apie nūdienos pasaulio sandarą bei eigą mokslininką įpareigoja pasaulyje veikti ne tik siauresniais akademiniiais būdais, bet ir įsitraukti į platesnes bendruomenines pastangas globalią padėtį gerinti taip, kad turima didžiulė ūkinė ir kultūrinė nelygybė tarp galinųjų ir vargingųjų pasaulio kraštų kuo greičiau, kuo labiau sumažėtų.

Neretai, patikėję kasdienybės pasaulio įtaigaujamu tikrumu ir daiktiškumu, pasidavę buities rūpesčiams ir glamonėms, palengva imame tikėti, kad visa tai – daugiau ar mažiau tvarus gyvenimo pagrindas, žemė po kojomis, ant kurios vaikščiojame ir kaip pavieniai žmonės, ir kaip visuomenės, ir kaip ištisi istoriniai laikotarpiai. Žinoma, pro tarpiais tas pagrindas vis sudrebinamas įvairių seisminių smūgių, kartais labai smarkių (karai, epidemijos, badmečiai), tačiau galiausiai ir šiuos – ak, tas nekalta mūsų tikėjimas! – suvokiame tik kaip laikinus ir paviršinius, vykstančius *ant* to tvirto pagrindo, ant tos nepajudamos žemės po kojomis, esančios ir liksiančios, net kai neliksia mūsų pačių. – Šneku apie visuomeninę tikrovę, kurios sandarą esame linkę standinti tiek, jog ilgainiui randasi nuo mūsų pačių nepriklausomas kietas „daiktas“ su savais geležiniais dėsniais, kuriuos vėliau jau pripažįstame ir įvardijame taip pat ne-

šališkai ir atsietai, kaip gamtos reiškinių dėsnius.

O kas, jeigu tokio pagrindo ir tokios žemės po kojomis niekada neturėjome? Jeigu šioji tik gudriai įsikalbėta, pavyzdžiui, patogesnio, bet kartu perdėm netikslaus ir lengvabūdžio praktinio mąstymo dėlei? Kas, jeigu iš tikrųjų ne vaikštinėjame, o skraidžiojame čia aukštyne, čia žemyn krisdami, vartydamiesi ore? Ir viskas, ir tik tiek, ir visiškai jokios žemės kojoms, rankoms – visiškai jokių turėklų? O visos kitos tvaraus bendruomeninio būvio rūšys tik išvestinės? – Iš oro, iš nesvarumo būsenos, iš savotiškos kietųjų socialinių kūnų nebūties?

Pasitelkti skraidybinę metaforą straipsnio pavadinime įkvėpė dabartinės socialinės ir ekonominės istoriografijos šviešulys Immanuelis Wallersteinas, kurio pagrindines teorines įžvalgas netrukus praskleisiu, o pačios metaforos atskirai nebeplėtosiu, papildomų reikšminių atspalvių straipsnyje ji įgaus savaime.

MOKSLAS IŠ NUOJAUTOS: BIOGRAFINIS ĮVADAS

Amerikiečių mąstytojas Immanuelis Maurice'as Wallersteinas (g. 1930) šiaandien yra tiesiogiai siejamas su viena gyvybingiausių XX a. istoriografinės sociologijos mokyklų – pasaulinių sistemų teorija (dar vadinama pasaulinių sistemų analize), kurios įtakingiausiu pradininku

bei skleidėju drauge su kolegomis egiptiečiu Samiru Aminu (g. 1931), italų Giovanni Arrighiu (1937–2009), vokiečiu Andre Gunderiu Franku (1929–2005), švedu Björnu Hettne (g. 1939) ir kitais¹ jis išties buvo. Mokslininkas kartu laikomas vienu ryškiausių Pasaulio socialinio

forumo (Portas Alegre, Brazilija) protų bei idėjinių vedlių, tvirtai oponuojančių sunkiajai neoliberalizmo artilerijai, atidundančiai iš daugiau stambiojo kapitalo ir politinės galios viršūnėms Vakaruose tarnaujančio Pasaulio ekonominio forumo (Davosas, Šveicarija). Per savo ilgą ir itin kūrybingą gyvenimą Wallersteinas pelnė platų tarptautinį pripažinimą tiek istoriografų, tiek sociologų, tiek ekonomistų sluoksniuose. 2003 m. Amerikos sociologų asociacijos apdovanotas Pareigybine premija už ypatingą mokslinę veiklą², o 2004 m. buvo Tarptautinio Nikolajaus Dmitrijevičiaus Kondratjevo fondo kartu su Rusijos gamtos mokslų akademija pagerbtas auksiniu Kondratjevo medaliu.

1959 m. baigęs Kolumbijos universitetą, kuriame išėjo visas tris aukštojo išsilavinimo pakopas nuo bakalauro iki daktaro laipsnio³, Wallersteinas čia liko dėstyti dar gerą dešimtmetį, tuo metu beveik be išimties susitelkdamas į afrikanistiką, ypač pokolonijinius Afrikos valstybių santykius. Šis ankstyvasis tarpsnis mokslininko gyvenime apibrėžė pagrindinę tolesnės intelektinės ir vertybinės raidos prielaidą: „Iš pažįstamų savo šalies teritorijų į dabartinę Afriką, kuri, ten pirmąsyk lankantis ir pradėdamas ją tirti, dar buvo kolonizuotas žemynas, intelektualiniai ieškojimai mane išgynė turbūt todėl, kad dar šeštajame dešimtmetyje turėjau nuojautą, kad pats svarbiausias XX a. vykstantis dalykas – tai kova siekiant įveikti Vakarų pasaulio valdžią visame pasaulyje“.⁴

Būdamas ištikimas šiai pamatinei nuojautai, siauresnį domėjimąsi Afrikos valstybėmis mąstytojas palengva turtino

ir erdvino, pereidamas prie platesnio masto makroskopinių tyrimų, dėl kurių tarptautinėje akademinėje bendruomenėje greitai metu imtas laikyti vienu akyliausių globaliosios kapitalistinės ekonomikos ir jos varomos tarpvalstybinės naujųjų amžių sistemos istoriografų bei teoretikų. Iškiliausi ir brandžiausi Wallersteino veikalai pasirodė iš Kolumbijos perėjus profesoriauti į kitus universitetus: Makdžilo (McGill) – nuo 1973 m., Valstybinį Niujorko Binghamtone – nuo 1976 m. (kur podraug vadovavo Fernando Braudelio vardo ekonomikų, istorinių sistemų ir civilizacijų tyrimų centrui⁵), Jeilo – nuo 2000 m. (čia ėjo vyriausiojo mokslinio tyrėjo⁶ pareigas).

„Akademinų veikalų Wallersteinas – savarankiškai arba su bendraminčiais – paskelbė ne vieną ir ne du tuzinus, turbūt trisdešimt, o iš jų išskirti būtų galima šiuos: pirmiausia *magnum opus*, ar tiksliau, *magna opera* – *Naujųjų amžių pasaulinė sistema*, I tomas: *Kapitalistinis žemės ūkis ir europinės pasaulinės sistemos ištakos XVI amžiuje* (1974)⁷; *Naujųjų amžių pasaulinė sistema*, II tomas: *Merkantilizmas ir europinės pasaulinės sistemos sustiprėjimas* (1980)⁸; *Naujųjų amžių pasaulinė sistema*, III tomas: *Antroji didžioji kapitalistinės pasaulinės sistemos plėtra* (1989)⁹; *Naujųjų amžių pasaulinė sistema*, IV tomas: *Centristinio liberalizmo triumfas, 1789–1914* (2011)¹⁰; kartu *Geopolitika ir geokultūra: apybraižos apie kintančią pasaulinę sistemą* (1991)¹¹; *Kapitalistinė pasaulinė ekonomika* (1979)¹²; *Istorinis kapitalizmas ir kapitalistinė civilizacija* (1995)¹³; *Pažįstamo pasaulio pabaiga: visuomenės mokslas XXI amžiui* (1999)¹⁴; *Amerikos galios nuosmukis: JAV irstančiame pasaulyje* (2003)¹⁵.

Vis dėlto apibendrinti straipsnyje gausų ir įvairialypį literatūrinį Wallersteino palikimą nesieksiu, veikiau, išgryninęs pagrindines mokslininko mintis ir išvalgas, mėginsiu jas sujungti savaip perskaidytame ir perrikiuotame analitiniame-sintetiniame paveiksle. Ir tas paveikslas, tikiuosi, nebus tik atpasakojamojo pobūdžio – nuobodu! – veikiau aiškinamojo, Wallersteino surestą intelektualinį statinį apžiūrint ir atvaizduojant nebūtinai tik jo paties sumanytais būdais ir eilės tvarka. Pradėsiu nuo epistemologinių volerstainiškos mąstysenos prielaidų; toliau, perėjęs prie pačios pasaulinių sistemų teorijos, pirma į ją pažvelgsiu statiniu, o paskui ir dinaminiu aspektais. Bet prieš tai, baigdamas šią glaustą biografinę įžangą, dar paminėsiu keletą mąstytojų, kurie Wallersteino pažiūroms darė didelį poveikį ir kuriems įvairiomis progomis bei nekart mokslininkas ir pats yra išsakęs ypatingą padėką.

Iš naujausių amžių ekonominės, sociologinės ir psichologinės minties klasikų įtakingiausi Wallersteinui buvo Karlas Marxas (1818–1883), Sigmundas Freudas (1856–1939), Karlas Polanyi (1886–1964) ir Josephas Schumpeteris (1883–1950). Iš savo amžininkų, su kuriais asmeniškai bendravo ir kuriems reiškė ypatingą dėkingumą, Wallersteinas išskiria tris: prancūzų ir alžyriečių mąstytoją, psichiatrą, revoliucionierių Frantzą Fanoną (1925–

1961), Analų istoriografinės mokyklos antros kartos pažibą Fernandą Braudelį (1902–1985) ir empirinio indeterminizmo gamtos moksluose puoselėtoją, Nobelio premijos laureatą dabartinės fizinės chemijos srityje – Ilją Prigožiną (Ilya Prigogine, 1917–2003).

Be pavienių mąstytojų XX a. būta ir kelių svarbių ideologinių diskusijų, kurių aplinkoje mezgėsi kartinės pasaulinių sistemų analizės prielaidos ir kurių atgarsiai Wallersteino raštuose ritmingai atsikartoja: pirma – tai ginčas dėl branduolio-pakraščio sąvokos, kurią išplėtojo Jungtinių Tautų ekonominė komisija Lotynų Amerikai, bei kiek vėliau iš jos išauginta ūkinės priklausomybės teorija; antra – tai komunizmo teoretikų ginčas dėl Marxo kadaise vartotos azijinio gamybos būdo sąvokos analitinio naudingumo; trečia – tai Vakarų Europos istoriografų ginčas dėl perėjimo nuo feodalizmo prie kapitalizmo; ketvirta – tai ginčas dėl visuminės („totalinės“) istoriografijos, kuriame – iš pradžių Prancūzijoje, o vėliau ir daugelyje kitų kraštų – pergalę šventė Analų istoriografinė mokykla.

Nepaisant šių įvairiakilmių idėjinių įtakų, kurias, gludindamas savo paties pažiūras, Wallersteinas ilgainiui patyrė ir nekart atvirai pripažino, jo minties originalumas socialinėje ir ekonominėje XX–XXI a. istoriografijoje yra neabejotinas.

SISTEMINIŲ PASAULIŲ TEORIJA KAIP VISUOMENĖS MOKSLŲ KRITIKA: NAUJOS PAŽINSENOS LINK

Ką reiškia žodžiai „teorija“ ir „analizė“, šliejami prie pasaulinių sistemų sampratos, kurią aiškinsimės jau sekančiame

skyriuje? Klausimu stengiuosi užbėgti už akių galimam skubotam manymui, jog volerstainiškame moksle viską lemia tik

pažinimo turinys (tai yra „duomenys“ arba „informacija“), o ne pati pažinsena (tai yra forma). Anaipol. Pažinsena – kaip suprantamas dalykinis mokslinės žinijos padalijimas, kaip pavieniais mokslo dalykais telkiamasi, pažįstant faktų pasaulį – Wallersteino pasaulėžiūroje atlieka ypatingą tiek metodinį, tiek euristinį vaidmenį. Pasaulinių sistemų analizė grindžiama kritišku požiūriu į Vakarų akademinėje tradicijoje įtvirtintas metodologines (1) gamtos ir humanitarinių, (2) socialinių ir humanitarinių, galiausiai (3) socialiniuose moksluose atsivėrusias tarpusavio priešpriešas bei atskirtis. Drauge ginčijamas Vakarų akademinuose sluoksniuose įsisenėjęs metodinis polinkis socialinius ir humanitarinius mokslus sterilizuoti etiniu vertybiniu požiūriu neleidžiant jiems įsitraukti į pilietinius visuomeninius nūdienos procesus, juose dalyvauti tiesiogiai.

Nušviesdamas savo kritišką santykį su dabartiniais visuomenės mokslais, ypač netinkamu tematiniu bei metodiniu jų padalijimu, Wallersteinas imasi istoriografinės mokslotyros glaustai atpasakodamas šių mokslų radimosi aplinkybes Naujaisiais amžiais.

Filosofijos ir gamtotyros skyrybos: dvių pažinimo kultūrų link

Įvairių krypčių mokslų tarpusavio šakojimąsi bei dalijimąsi Naujaisių amžių žinojimo struktūroje Wallersteinas vaizduoja pasitelkdamas klasikinę tiesos-gėrio-grožio trejybę, kuri nuo antikos laikų iki naujųjų amžių Vakarų mokslijoje laikyta darnaus visapusio pažinimo paradigma. Pirmoji vertybinė

takoskyra įvyko tarp tiesos ir gėrio-grožio, XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje vieną nuo kito galutinai atblokus filosofiją ir eksperimentinį mokslą. Būtent universitetinėje XIX a. aplinkoje ėmė akivaizdėti iki mūsų dienų švenčiamas gamtotyrininkų pranašumas ne tik prieš filosofus, bet ir apskritai prieš visus humanitarus. Eksperimentininkų teigimu, jie vieninteliai galėję nustatyti tiesą, o gėris ir grožis jų kaip mokslininkų nedomine, mat galimybių šiedvi sąvokas patikrinti empiriniu būdu nesą iš principo. Humanitarai su šiomis disciplinų skyrybomis ir šiuo hierarchiniu pažėminimu – akademinėse įstaigose vis sunkiau įrodydami *taikomąjį* savo pravartumą – sutiko, žinoma, prarasdami teisę kalbėti apie tiesą, bet vis dar jaukiai glausdamiesi gėrio ir grožio – iš esmės rafinuoto skonio – užuovėjoje¹⁶.

Savo pranašumą gamtotyrininkai grindė dviem teiginiais: pirma, eksperimentinis mokslas gebas suprasti pačią visatą (kiek šmaikštaudamas Wallersteinas šį gebėjimą vadina „estetine dorybe“); antra, iš teorinio visatos supratimo gebas gauti praktinių žinių, leidžiančių gerinti medžiagines žmonijos gyvenimo sąlygas (Wallersteinas šį gebėjimą vadina „visuomenine ūkine dorybe“)¹⁷. Pasaulio įtakingųjų prielankumą, o kartu ir skalsią finansinę tiek valstybės, tiek verslo paramą gamtotyrininkams laidavo būtent antroji pretenzija. Empirinių žinių įdarbinimas medžiaginiams poreikiams malšinti socialinėje pažinimo hierarchijoje eksperimentininkams leido pakilti visa galva aukščiau filosofų. XIX a. ėmęs ryškėti, pasak Wallersteino, „atotrūkis tarp gamtos mokslui rodomos vis dides-

nės pagarbos, o filosofijai – vis mažesnės XX a. tapo tik dar ryškesnis, o savo viršūnę pasiekė laikotarpiu po 1945 m.“¹⁸

Šias gamtotyros ir filosofijos – kaip dviejų tarpusavyje nesutaikomų epistemologijų – skyrybas, remdamasis plačiai žinoma anglų chemiko ir romanisto Charleso Percy'o Snow (1905–1980) to paties pavadinimo paskaita, Wallersteinas krikštija „dviem kultūromis“¹⁹. Tačiau čia istorija nesibaigia. Romantizmo amžius tampa lopšiu naujam mokslo kūdikiui, kuris, vos tik paūgėjęs, ima kivirčytis pats su savimi, katra tų dviejų kultūrų esanti tikroji jo motina. Tas kūdikis – XIX a. visuomenės mokslas.

Tradicinis socialinės krypties mokslo skirstymas šakomis

Toks visuomenės mokslas, kokį jį žinome šiandien, anot Wallersteino, buvo išrastas XIX a. Prancūzijos revoliucija vakariečių mąstysenoje įskiepijo du naujus įsitikinimus: 1) esą aukščiausia valia yra tautos: ji, o ne karaliai, kunigaikščiai ar didikai, esanti tikrasis suverenitas; 2) esą politinės permainos, šias suprantant kaip visuomeninės pažangos variklį, yra ne anomalus ar išimtinis, o natūralus dalykas. Pažinti socialinės aplinkos dėsnius, išmanyti visuomeninio gyvenimo taisykles tiek politinėms partijoms kovojant dėl valdžios, tiek valstybės viešojo administravimo subjektams, tiek kapitalistinėms verslovėms tapo strateginiu siekiu, suvokus, jog tokios žinios leisiančios ne tik pažinti kintančius bendruomeninius lūkesčius, bet ir apžvelgti platesnius visuomeninius poslinkius, o giliau pasikapščius, numaty-

ti ir ištisų tarptautinių socialinių bei ekonominių darinių ateitį.

Eksperimentininkams susitelkus į medžiaginių reiškinių, o humanitarams – į dvasinės kūrybos tyrimus, vis dėlto į socialinio veiksmo areną ir vieni, ir kiti ėmė godžiai žvairuoti kaip į galimybę praplėsti savo akademines valdas, o kartu ir intelektualinę viršenybę universitetinėje sistemoje. Kas per dalykas – tas visuomenės mokslas, kuriai pažinimo kultūrų jis priklausas? Eksperimentininkams, aišku, jis daugiau regėjosi empirinio matuojamojo pobūdžio, humanitarams, aišku, jis atrodė artimesnis jų pačių hermeneutinei suprantamajai pažinimui. Arba kažkuri besipešančių kultūrų kitą turėjo visiškai nurungti, šviežiąjį naujojo mokslo kashį atsiriškdamas tik sau pačiai, arba, varžovės neįstengus pergalėti, laimikiu su ja dalintis. O kaip nutiko?

Antroje XIX a. pusėje–pirmoje XX a. pusėje, gvildenant visuomenės reiškinius, akademiniuose sluoksniuose plačiausiai prigijo šeši dalykiniai pavadinimai: istoriografija, ekonomika, politologija, sociologija, antropologija ir orientalistika. Loginį šio skirstymo pamatą Wallersteinas linksta istorinti, iš esmės kildindamas iš pačios bendruomeninės XIX a. pasaulio sanklodos²⁰. Anot mokslininko, visuomeninės tikrovės tyrinėjimas į minėtus dalykus skaidytas vadovaujantis trimis riboženkliais. Pirmoji skiriamoji riba brėžta tarp Vakarų „civilizuoto“ pasaulio ir „nemodernaus“ pasaulio tyrimų. Antroji brėžta jau pačiuose Vakaruose tarp praeities ir dabarties tyrimų; o trečioji skiriamoji riba, dar labiau susiaurinusi analitinę akiratį, brėžta

tarp Vakarų dabarties tyrimų – to, ką liberalioji ideologija buvo įpratusi vadinti trimis skirtingomis naujųjų amžių civilizuoto visuomeninio gyvenimo sritimis, – rinkos, valstybės ir pilietinės visuomenės. Epistemologiniu požiūriu tuo metu vis dar verdančiose „dviejų kultūrų“ grumtynėse tarp gamtos ir humanitarinių mokslų visuomenės mokslai kurį laiką dar svyravo. Tačiau šio metodinio ginčo atomazgos pernelyg ilgai laukti neteko: trys Vakarų dabarties tyrinėjimo laukai (ekonomika, politologija ir sociologija) daugiausia pasuko gamtotyros kryptimi laikydami save empiriniais arba nomotetiniais dalykais²¹; kiti trys (istoriografija, antropologija ir orientalistika), vaizdžiais Wallersteino žodžiais, „šiam sirenų vyliui atsispyrė“²² laikydami save labiau humanitariniais arba ideografiniais dalykais.

Vyraujančių socialinės krypties mokslo šakų siaurumas

Tradicinis visuomenės mokslo susiskaidymas ir su šiuo radęsis teminis bei metodinis fragmentiškumas, kuriuos šiandien esame paveldėję iš XIX–XX a. sandūroje šiame moksle vykusio darbo pasidalijimo, Wallersteino požiūriu, deramą daugialypės bendruomeninės tikrovės suvokimą tik ap sunkino. Užsi-skęsdami savo daugiau ar mažiau aklinose „analitinėse dėžutėse“²³, lemtingųjų dabartinio pasaulio padėties veiksnių tradiciniai socialiniai dalykai dažnai neleidžia net išvysti, ką jau kalbėti apie gilesnį tokių veiksnių supratimą. Ar tai būtų Sovietų Sąjungos griūtis, ar kovinės grupuotės „Al Qaeda“ išpuolis prieš

Jungtines Amerikos Valstijas, ar stambiojo kapitalo diriguojama liberaliosios demokratijos raida – šių sudėtingų ir perdėm keblių reiškinių nebegebame nei apibrėžti, nei išlukštenti įsispraudę į tradiciškai ankštas analitinės politologijos, ekonomikos, sociologijos, netgi kultūrologijos dėžutes.

Plačiamasčius, įvairiasluoksnius aiškinto ir painaus dabarties pasaulio vyksmus mėgindami narstyti neiškoję iš tų tarpusavyje nekoordinuotų ir dėl to gana pakrikų analitinių dėžučių, nuo tikrovės viso labo tolstame – vis daugiau šnekamės ne su ja, o su savo pačių „vaizduotės rentiniu“²⁴. Akademinės pastangos pažinti iš praeities į dabartį įmantriais vingiais nusidriekusią žmonijos raidą, vadovaujantis susiklosčiusia socialinio mokslo nomenklatūra, ima atrodyti bergždžios, nes juk dalykinis pasiskirstymas, kuriuo minėtoji nomenklatūra save įtikinėjo ir penėjo Vakarų aukštojo mokslo įstaigose pastarąjį gerą šimtmetį, yra jeigu ir ne visiškai prasi-manytas, tai bent gerokai perdėtas: iš tikrųjų tos analitinės socialinio mokslo dėžutės objektyvios tikrovės atžvilgiu tarpusavyje yra „taip glaudžiai susipynusios, taip viena kita remiasi, taip viena kitą veikia, jog skyrium, be tarpusavio atodairos yra tiesiog nesuvokiamos.“²⁵ Ir kaip tik taip jos visą tą laiką buvo suvokiamos!

Dabartinio fragmentuoto visuomenės mokslo nepakankamumas tampa dar dygesnis, tyrimuose atsisakant arba tiesiog nebemokant taikyti platesnės sintetinės perspektyvos ir dėl to kai kurių ilgalaikių dabartinės visuomeninės sanklodos priežasčių nebegebant net už-

čiuopti. Anot Wallersteino, tokių istorinių nūdienio pasaulio sandarą lėmusių veiksmų būta trijų²⁶: 1) XVI a. užsimezgusi ir pamažu išsibėgėjusi kapitalistinė pasaulinė ekonomika; 2) 1789 m. driokstelėjusi Didžioji Prancūzijos revoliucija, po kurios Vakarų valstybėse įsivyravo centristiniu liberalizmu grįsta geokultūra; 3) 1968 m. atsiritusi revoliucinė anti-sisteminių sąjūdžių banga, Vakarų visuomenėse paaštrėjus nuojautai, jog dabartinis kapitalistinis pasaulis pereina į savo baigiamąjį tarpinį, kurio metu bendruomeninį gyvenimą trikdydysiantis sunkiai nuspėjama ir – kažin kiek? – suvaldomais priešmirtiniais traukuliais.

Gilintis į šiuos istorinius įvykius, jų išjudintus lėtinius procesus čia nėra tinkama vieta; juos miniu tik norėdamas pabrėžti, jog į dabartinio socialinio mokslo fragmentiškumą nukreiptą griežtą epistemologinę kritiką Wallersteinas pagaliau dar ir priekaištu dėl šiandieniuose akademinuose sluoksniuose suklestėjusios pernelyg siauros istoriografinės perspektyvos, kuri tradicinių visuomeninio tyrimo padalinių atstovams jau iš pat pradžių neleidžianti išvysti bendruomeninių reiškinių visumos, o mokslas be visumos – kaip ginčas be objekto. Jau sakėme, toks mokslas tikrovės požiūriu – gana bergėdžias reikalas.

IŠVADOS

Vadinasi, pradėdant gilintis į Wallersteino pasaulinių sistemų teoriją, iš anksto įsidėmėtinos trys svarbios intelektualinės prielaidos: 1) aksiologinė tvirtinant, kad doroviniu vertybiniu požiūriu socialinio mokslo tiesos esančios įpareigojamojo pobūdžio, nuo dalyvavimo esamo pasaulio įvykiuose tyrėją jos ne atleidžiančios, o priešingai, raginančios daryti tiesioginį įnašą pertvarkant ir tobulinant pasaulį; 2) metodinė, tvirtinant, kad dabartinis šešianaris socialinio mokslo suskaidymas pasauliui pažinti yra netinkamas dėl pernelyg siauro epistemologinio akiračio; 3) istoriografinė, tvirtinant, kad naujaisiais amžiais būta trijų lemtingų istorinių įvykių grandinių, kurios suformavo tokį pasaulį, koks jis esąs dabar, ir kurias tradiciniai socialiniai dalykai geriausiu atveju mini apgraibomis, nesujungdami į prasmingą aiškinamąją schemą. „Svarbu iš naujo pažvelgti ne tik į tai, kaip mūsų

pasaulis veikia, bet ir į tai, kaip šį pasaulį įpratome apmąstyti. Štai todėl pasaulinių sistemų analitikai sąmoningai ir iš pagrindų protestuoja prieš būdus, kuriais pasaulį neva pažįstame. Kartu esame įsitikinę, kad tokio pobūdžio analizės atsiradimas atspindi ir išreiškia dar ir tikrą protestą prieš pasaulinėje sistemoje stebimą didžiulę nelygybę, kuri mūsų laikais atsidūrė pačiame politinio dėmesio centre.“²⁷

Šioje kiek ilgesnėje Wallersteino ištar-mėje mūsų dienų mokslininkijai vis dar palyginti atgrasus pažintinio, vertybinio ir dorovinio dėmenų ištirpdyimas viename nedalomame mąstymo ir veikimo santykiyje su gyvenamuoju pasauliu išsakytas drąsiai ir be užuolankų. Nuo XIX a. antrosios–XX a. pirmosios pusių, kai žymusis Maxas Weberis (1864–1920) sociologiją primygtinai vadavo iš žalingo subjektyvizmo gniaužtų, ją nuvertybinda-

mas²⁸ ir kartu suobjektyvindamas gamtos mokslų pavyzdžiu, nejučiomis persi-
kraustėme į paskutiniuosius XX a.–pir-
muosius XXI a. dešimtmečius, kai Imma-
nelius Wallersteinas socialiniam mokslui

jau liejās naujus kaip tik vertybinius pa-
grindus, mintiniam to mokslo kūnui
įkvėpdamas žmogiškumo, o jo euristi-
nėms paskatoms gražindamas drausmin-
go ir atsakingo subjektyvumo orumą.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Keletas svarbiausių šios mokyklos veikalų: Immanuel Wallerstein. *The Capitalist World Economy*, Cambridge. – Eng.: Cambridge University Press, 1979; Andre Gunder Frank. *Reflections on the World Economic Crisis*. – New York: Monthly Review Press, 1981; Samir Amin, Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein. *Dynamics of Global Crisis*. – New York: Monthly Review Press, 1982; Björn Hettne. *Development Theory and the Three Worlds*, second ed. – London: Longman Scientific and Technical, 1995.
- ² Angl.: *The Career of Distinguished Scholarship Award*.
- ³ Disertacijos tema – *The Emergence of Two West African Nations: Ghana and the Ivory Coast* („Dviejų Vakarų Afrikos tautų Ganos ir Dramblio Kaulo Kranto iškilimas“), vadovas Hansas Zetterbergas, Kolumbijos universitetas, apginta 1959 m.
- ⁴ Immanuel Wallerstein, *The Development of an Intellectual Position* <<http://www.iwallerstein.com/intellectual-itinerary>> [žiūrėta 2009 11 03].
- ⁵ Angl.: *The Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations*.
- ⁶ Angl.: *Senior Research Scholar*.
- ⁷ Immanuel Wallerstein. *The Modern World-System*, vol. I: *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. – New York/London: Academic Press, 1974.
- ⁸ Immanuel Wallerstein. *The Modern World-System*, vol. II: *Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*. – New York: Academic Press, 1980.
- ⁹ Immanuel Wallerstein. *The Modern World-System*, vol. III: *The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's*. – San Diego: Academic Press, 1989.
- ¹⁰ Immanuel Wallerstein. *The Modern World-System*, vol. IV: *Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. – Berkeley: University of California Press, 2011.
- ¹¹ Immanuel Wallerstein. *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- ¹² Immanuel Wallerstein. *The Capitalist World-Economy*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- ¹³ Immanuel Wallerstein. *Historical Capitalism, with Capitalist Civilization*. – London: Verso, 1995.
- ¹⁴ Immanuel Wallerstein. *The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-first Century*. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.
- ¹⁵ Immanuel Wallerstein. *Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*. – New York: New Press, 2003.
- ¹⁶ Šiame kontekste Wallersteinas cituoja garsiąsias dvi ankstyvojo XIX a. anglų poeto romantiko Johno Keatso eilutes iš *Odės ant graikiškos urnos*: „Beauty is truth; truth, beauty; that is all / Ye know on earth and all ye need to know“ („Grožis yra tiesa, tiesa – grožis; viskas, / Ką gyvenime žinau, ir nereik daugiau“).
- ¹⁷ Immanuel Wallerstein. Contemporary Capitalist Dilemmas, the Social Sciences, and the Geopolitics of the Twenty-first Century, *Canadian Journal of Sociology/Cahiers canadiens de sociologie* 23(2/3) 1998, p. 141–158, p. 149 (Keynote speech at Colloquium of the Japan Sociological Society, Tokyo, Sept. 24, 1997).
- ¹⁸ Ten pat.
- ¹⁹ Charles Percy Snow. *The Two Cultures and the Scientific Revolution: The Rede Lecture (1959)*. – New York: Cambridge University Press, 1961; Immanuel Wallerstein. *World-Systems Analysis: An Introduction*. – Durham and London: Duke University Press, 2004, p. 98.
- ²⁰ Žr. Immanuel Wallerstein. *World-Systems Analysis: An Introduction*. – Durham and London: Duke University Press, 2004, p. 74–75.

- ²¹ Dėl mokslų skirstymo į nomotetinius ir idiografinius žr. Wilhelm Windelband. *Geschichte und Naturwissenschaft. Straßburger Rektoratsrede (1894), Präludien. Aufsätze und Reden zur Philosophie und ihrer Geschichte.* – Tübingen: J. C. B. Mohr, S. 136–160, 1924.
- ²² Immanuel Wallerstein. *World-Systems Analysis: An Introduction*, p. 75.
- ²³ Ten pat, p. x.
- ²⁴ Ten pat.
- ²⁵ Ten pat.
- ²⁶ Ten pat.
- ²⁷ Ten pat, p. x–xi.
- ²⁸ Žr. Max Weber. *Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 1, 1904, S. 23–87, iš: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Hrsg. von Johannes Winckelmann. 6., erneut durchgesehene Auflage. – Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1985 (1. Auflage 1922).